

DIORTOSIREA SFINTEI SCRIPTURI DE CĂTRE Î.P.S. BARTOLOMEU ANANIA

DR. LUCIAN VASILE BÎGIU

The Norwegian University of Science
and Technology in Trondheim,
lucian_bagiu@yahoo.com

Abstract: Valeriu Anania's literary work, laborious and constantly elaborated for half a century, proves to be only a preamble of the masterpiece, the translation of the Bible – a definite accomplishment of his cultural destiny. The work on the artistic word finds its peak in the supreme effort to depict the authentic expression which word gives to the Logos, through this the author tasting the divine spirit ontologically. The self-expression of the author through the artistic word is elevated and metamorphosed in God's expression, through the holy word, and thus achieving an inner self-elevation. The limits imposed by the summarising of our ample study makes us expose here Bartolomeu Valeriu Anania's working approach in only one of the books of the Holy Bible translated by him.

Keywords: divine, the *Holy Bible*, profane, sacred, translation.

Bartolomeu Anania făcea într-un interviu următoarea mărturisire: „Nu știu cât de «principală» este această înfăptuire, dar un lucru îl știu sigur și îl mărturisesc: de când am început să lucrez asupra Sfințelor Scripturi, «opera» mea literară a încetat să mă mai intereseze. Tot ce am scris și tot ceea ce mai plănuisem să scriu mi se pare lipsit de importanță. Mă uit îndărăt, la truda literară a celor 60 de ani, la toate iluziile și vanitățile care i-au fost, în același timp, și tot atâtea stimulente, și-mi spun că poate tocmai de aceea mi-a hărăzit Dumnezeu aceste decenii, ca să mă exerseze în limba literară a tuturor genurilor biblice, de la eseu pînă la poezie.”¹

Creația literară a lui Valeriu Anania, laborioasă și elaborată cu perseverență vreme de peste jumătate de secol, se relevă a fi „doar” un preambul – chiar dacă suntem departe de a-l considera ca „insignifiant” – al capodoperei, traducerea *Bibliei*, indubitabilă împlinire a destinului său cultural².

---

¹ „Sfinta Scriptură în limba română”, Interviu cu Arhiepiscopul Bartolomeu consemnat de Costion Nicolescu, în „Alfa și Omega”, supliment la *Cotidianul*, 21 ianuarie 1994, apud *Logos Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Ediție îngrijită de arhid. Ștefan Iloaic, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2001, p. 100.

² Pentru o analiză completă a traducerii Vechiului Testament, anume a Cărții lui Iov, a Ecclesiastului, a Cîntării Cîntărilor și a Plîngerilor lui Ieremia, vezi LUCIAN VASILE BÎGIU, „Diortosirea Sfintei

Introducerea la *Cartea Profetului Isaia* oferă un nou prilej de a remarca specificul, de acum tradițional, al traducătorului, în a prefața traducerea unei cărți biblice³. Astfel, Bartolomeu Valeriu Anania nu omite să constate valența duală a profetului Isaia: „Deseori însă predicatorul este dublat de scriitor (direct sau prin tahigraf); el este un poet care folosește cu mare îndemânare metafora, comparația, parabola, hiperbola, metonimia, stilul direct sau indirect, lamentația, avertismentul, ironia, sarcasmul, amenințarea și, nu arareori, invectiva. [...] opera sa îl prezintă, fără nici un dubiu, drept un om foarte cultivat, a cărui pană e deprinsă cu literatura, îndeosebi cu poezia; paginile sale, cele mai multe, sunt ale unui mare scriitor” (p. 886-887). Deși notele infrapaginile abundă în trimiteri de natură teologică, explicabile prin profetismul acut al vorbelor profetului Isaia, ca anticipare a creștinismului, totuși, traducătorul nu va uita să releve și aspectele amintite, specifice compoziției literare. Între acestea, constatăm o autentică delectare intimă în a consemna exprimările sau pasajele ironice, desigur frapante ca parte a unui text sobru și sacru. Cităm un singur exemplu, în care se face referire la idolatria politeistă ce caracteriza Babilonul, tentația de care nu au fost însă feriți nici evreii. Divinitatea, în dialog cu poporul ales, are un mod de adresabilitate foarte transparent ironic, într-un stil „propriu lui Isaia”: „5. Cu cine M-ați asemănat voi?/ Vedeți, luați aminte, voi, cei rătăciți!/ 6. Cei ce scot aur dintr-o pungă/ și argint la greutate,/ îl vor cîntări în cumpănă,/ vor plăti un argintar și vor face un idol/ și, plecîndu-se la pămînt, i se vor închina./ 7. Îl ridică pe umăr și pleacă la drum” etc. (46:5-7, p. 942). Întotdeauna unde expresia scripturistică o impune, Valeriu Anania este atent în a indica faptul că imaginea teologică este construită prin intermediul cuvîntului literar, într-o unitate osmotică a paradigmei, cum ar fi capitolul 6, care „[...] cuprinde o viziune magnifică a lui Isaia, pe care autorul o realizează cu o savantă economie de mijloace literare” (p. 895). De asemenea, traducătorul-poet acordă o atenție constantă pasajelor strict imnografice, lirice, al căror specific literar este menționat explicit, cum este cazul, aleatoriu ales, al capitolului 5: „Poem de o remarcabilă frumusețe artistică, alcătuit de Isaia cam pe la-nceputul activității sale” (p. 893).

De altfel, problema artei pe care o presupune deopotrivă scrierea cărților biblice, talmăcirea acestora, dar și creația divină, se relevă a se fi instituit în preocupare statornică a lui Bartolomeu Valeriu Anania, care precizează infrapaginial motivația intimă ce l-a determinat în a revizui substanțial exprimarea, prin reflexivizarea unei acțiuni a instanței divine: „Asemeni unui artist, Dumnezeu mai întîi și-a «văzut» opera și apoi a creat-o” (p. 941). A se compara traducerile

---

Scripturi. Poezia Vechiului Testament”, în *Rotonda unui suflet aprins pentru Dumnezeu și Neam. Vox clamantis in pectore*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2008, p. 71-123.

³ Vezi și LUCIAN VASILE BÎGIU, „Psalmii (traducerea Bartolomeu Valeriu Anania) între *Septuaginta* și *Textul Masoretic*”, în *Annales Universitatis Apulensis Philologica*, nr. 7, 2006, Alba Iulia, 2006, p. 147-154.

successive ale capitolului 45, versetul 18, în care reflexivizarea – sau chiar acțiunea în sine! – lipsește cu desăvîrșire:

1914: „Așa zice Domnul Cel ce au făcut cerul: acesta este Dumnezeu Cel ce au arătat pământul, și l-au făcut pre el...” (p. 868).

1936: „Că așa zice Domnul, Care a făcut cerurile, Dumnezeu, Care a întocmit pământul...” (p. 713).

2001: „Așa zice Domnul, Cel ce a făcut cerul,/ Acest Dumnezeu Care Și-a arătat/ pământul și l-a făcut...” (p. 941).

În aceeași ordine de idei, poate fi inclus și faptul că Valeriu Anania se referă, totuși, la disputa filologică a paternității lui Isaia asupra operei în discuție. Deși atrage atenția că, din punct de vedere teologic, disputa este superfluă, trimiterea literară nu lipsește, când sunt amintiți un Deutero- (sau chiar Trito-) Isaia: „[...] ceva în genul butadei că Shakespeare n-ar fi existat și că opera lui a fost scrisă de un altul, care însă se numea tot Shakespeare [...]” (p. 888). Soluția ameliorării disputei nu ține, în viziunea lui Valeriu Anania, doar de caracterul revelat al Sfintei Scripturi, ci și de „mutația valorilor estetice” funciare vocii auctoriale, printr-o argumentație reiterată: „Iar dacă în laturile sau la marginile celor 66 de capitole se constată diferențe de stil, de limbaj sau de abordare, nimic mai firesc (ca și în cazul lui Moise) la un autor care-și exercită condeiul pe durata a patruzeci de ani” (p. 888).

Am insista, însă, pe relația traducătorului cu sensul literal al cuvintelor tălmăcite, sens adeseori eliminat din expresie, prin preferarea unor exprimări figurate, metaforice, poetice, poate mai în acord cu însuși caracterul alegoric al profetizării. Selectăm, astfel, câteva exemple. În loc de literalul „preceptorii voștri (cei ce încasează impozitele) vă spicuiesc (vă fură puțin câte puțin, fără să băgați de seamă)”, Valeriu Anania traduce „vameșii tăi te vămuesc” (3:12, p. 892). Tălmăcirile anterioare se circumscriu literalității sau unei expresii esențialmente distincte, dictată, desigur, de Textul Masoretic: 1914: „11. Cîrmuitorii voștri vă jefuiesc pre voi” (p. 826); 1936: „Poporul meu este asuprit de niște copii” (p. 679). Uneori, opțiunea metaforică, derivată din metonimie, se cere imperios a fi explicată infrapaginal: „«duhul judecății» = duhul pedepsei; «duhul arderii»: metaforă inspirată de curățirea metalelor prin topire, când cărbunii măresc flacăra și temperatura, zgura se arde, iar metalul (aurul) iese curat” (p. 893). Așadar, 4:4:

1914: „Că va spăla Domnul spurcăciunea fiilor și a fetelor Sionului, și sângele Ierusalimului va curăți din mijlocul lor cu duhul judecății și cu duhul căldurii” (p. 827).

1936: „Cînd Domnul va fi spălat necurățenia fiicelor Sionului și va fi șters fărădelegile din mijlocul lui prin duhul dreptății și al nimicnicirii...” (p. 680).

2001: „Că Domnul va spăla spurcăciunea fiilor/ și a fiicelor Sionului/ și va curăți sângele din mijlocul lor/ cu duhul judecății și cu duhul arderii” (p. 893).

Erudiția filologică, teologică și lingvistică a restauratorului devine evidentă în cazul lui 6:12, unde Valeriu Anania explică de ce varianta originală, de la 1688, este preferabilă oricărei alteia: „Grecesul *makryno* are două sensuri principale: «a prelungi» și «a alunga». Sf. Ioan Hrisostom le ia în considerare pe amândouă, începând cu ultimul: Isaia prevestește, pe de o parte, captivitatea a zece din cele douăsprezece triburi ale lui Israel, care pot fi «alungate» din ținuturile lor, și, pe de alta, propășirea («prelungirea») celorlalte două (Iuda și Veniamin), rămase acasă. Dar verbul «a prelungi» (pe care bătrînii noștri din 1688 l-au tradus prin «a îndelunga») poate să aibă o cuprindere mai largă: Dumnezeu se va îndura de supraviețuitorii captivității și va face ca ei să aibă o viață mai lungă («îndelungarea de zile») spre a se înmulți și a reface, dintr-o simplă «rămășiță», un întreg popor. T. M.: «îi va alunga» (p. 896). Expresia și subtilitatea semantică a acesteia fuseseră pierdute, Valeriu Anania restaurînd autenticitatea primordială:

1914: „Și după aceasta va îndelunga Dumnezeu oamenii și se vor înmulți cei ce au rămas pe pămînt” (p. 829).

1936: „Pînă cînd Domnul va izgoni pe oameni și pustiirea va fi mare în mijlocul acestei țări” (p. 682).

2001: „Iar după aceasta Dumnezeu îi va îndelunga pe oameni și cei ce au rămas pe acest pămînt se vor înmulți” (p. 896).

În introducerea la *Ieremia*, Valeriu Anania menționează, concluziv: „În fața unor asemenea înfășurări și desfășurări ale istoriei, eforturile filologiei mistagoge își micșorează importanța. Cartea lui Ieremia se cere citită așa cum este: opera unui crainic al dialogului dintre slăbiciunea lui Dumnezeu pentru om și neliniștea omului sub nemărginirea Creatorului său” (p. 968). Cu toate acestea, notele infrapaginale constituie o debordantă desfășurare de observații și mențiuni filologice, lingvistice în special, prin care traducătorul motivează folosirea unor termeni cu sensul figurat și nu propriu, sau viceversa. „Există un duh al rătăcirii-prin-pustie” (4:11, p. 974), versiune similară celei din 1914, dar diferită de varianta din 1936 („Iată vine vînt arzător din munții cei pustii...”, p. 734), determină explicația infrapaginială pentru o evidentă metaforizare, un sens figurat preferat de Septuaginta, comparativ cu Textul Masoretic: „Experiența celor patruzeci de ani ai rătăcirii lui Israel prin pustie, presărată cu răzvrătiri idolatre, pare să fi lăsat în subconștientul acestui popor un anume «duh» al nesupunerii, ca un morb dobîndit printr-o boală lungă. Textul Masoretic e tern: «un vînt din munții golași în pustie se-ndreaptă spre fiica poporului Meu»” (p. 974). Valeriu Anania nu uită, mai mereu, să ofere lui Bartolomeu ocazia de a argumenta superioritatea teologică a versiunii grecești față de cea ebraică. Opțiunile personale ale traducerii lui Valeriu Anania se află într-o succesiune a preferării sensului fie figurat, fie propriu, atenția diortorisitorului fiind reținută, aparent aleatoriu, de metaforizare sau literalitate; de exemplu, capitoul 6, unde Valeriu Anania alege traducerea „curăție a sufletelor” (4:16), față de „odihnă” (1914 și 1936), explicația ținînd de contextul semnificației: „ebr. «liniște».

Contextul, însă, se referă la un popor impur” (p. 978). În versetul 27, întâlnim sintagma „dascăl de-ncercare”, față de „socotitor” (1914) sau „turn” (1936), prin care Valeriu Anania încearcă să fie fidel literalului „*dokimastés* (folosit numai aici în V.T.) = «examinator», «controlor», «judecător» (de la verbul *dokimázō* = «a încerca», «a cerca», «a pune la probă»)” (p. 978); pentru ca, în același verset, diortorisitorul să revină la opțiunea pentru sensul figurat în cazul „Eu le voi cerca purtarea”, față de „calea” (1914) sau „drumul” (1936). Valeriu Anania acceptă sensul propriu ca specific textului, dar, specific contextului, este motivată opțiunea sa: „Literal: «calea», dar cu înțelesul de «conduită», «fel de a fi»” (p. 978).

Chiar și atunci când traduce literal o imagine frustă, lipsită de pudibonderie, Valeriu Anania atrage atenția supra sensului alegoric al acesteia: „Pentru mulțimea nedreptăților tale ți s-au desfăcut poalele,/ ca să te dea de gol călcăiele” (13:22): „Imagine tare (și totuși eufemistică) a desfrinatei (simbol al idolatriei lui Israel) care nu-și mai poate ascunde păcatele” (p. 986). În general, însă, traducătorul se remarcă prin adecvarea cu care optează pentru folosirea sensurilor figurate, metaforice, cum o probează și referirea lui Ieremia la o acțiune a divinității asupra poporului ales: „De pe-afară ți-a luat ființa,/ El ce locuiește întru cei aleși” (10:17, p. 983), Valeriu Anania preferând „ființa”, acolo unde antecesorii preferă „statul” (1914) sau, complet diferit, prin referire la cetatea Ierusalimului: „O, tu, cea care ești împresurată, strânge-ți de pe pământ avuția” (p. 741), opțiunea figurată a originarului fiind impusă, din nou, de context: „*hypóstasis* = «substanță». Se traduce și prin «ființa», «ființarea» (ca în Evr 11:1). Aici e vorba de ipostaza divină a poporului ales, popor alcătuit din «aleșii» în care locuiește Dumnezeu” (p. 983). Tot de subtilitate a intuirii unui sens metaforic ține și traducerea vorbelor adresate de Dumnezeu, prin vocea lui Ieremia, falșilor profeți: „Eu sunt împotriva profeților care scornesc vorbe profetice și-ți dormitează somnul” (23:31, p. 998). Sintagma finală, sensibil poetic-metaforică, este o creație a lui Valeriu Anania, precedentele fiind „dormitează în uimirea lor” (1914, p. 919) sau omisiunea completă (1936, Textul Masoretic), vocea tălmăcitorului modern fiind, desigur, în acest caz, un ecou al preocupărilor onirice din unicul său roman: „Somnul falșilor profeți nu e un somn adevărat, înlăuntrul căruia se produc visele, ci o moțăială al cărei «vis» nu poate fi altceva decât un produs al zonei confuze dintre conștient și inconștient” (p. 998).

Vocea auctorială/sensibilitatea eufonică a artistului devine, în unele cazuri, adiacentă realității lingvistice în a releva subtilitățile de expresie ale versiunii originare, ebraice, intraductibile, precum în capitolul 1, unde „versetele 11 și 12 sunt construite pe jocul a două cuvinte: «migdal», care în ebraică se numește *saqed*, și «veghetor», care, în aceeași ebraică se cheamă *soqued*. Așadar, migdalul, cel ce veghează cu nerăbdare să vină primăvara pentru a fi cel dintâi care înflorește (uneori la sfârșitul lui ianuarie), devine simbol al lui Dumnezeu, Cel-pururea-veghetor” (p. 969). Și, mai evident, când ține să precizeze că sintagma „viața ca o pradă” (21:9, reiterată în 45:5, p. 1020), creată de el (anterior, în 1936,

„va fi luat ca pradă”, p. 751), este „[...] expresie ce pare mai degrabă un proverb; chiar dacă e pîndită de ucigași, ea merită să fie trăită, ca una ce constituie bunul suprem al omului. Cu această sintagmă și-a intitulat Marin Preda una dintre cărțile sale” (p. 995). Ultima frază putea să absenteze, fiind oarecum corp străin, dar spiritul său artistic a considerat oportun a nu omite trimiterea către literatură, dacă aceasta era posibilă. De asemenea, un proverb biblic este menționat infrapaginal ca aparținînd și culturii populare române (folclorul fiind una dintre sursele predilecte ale operei literare ale lui Valeriu Anania): „Părinții au mîncat aguridă/ și copiilor li s-au strepezit dinții” (31:29, p. 1007). După cum, incidental, aflăm ecou și al unei alte frînturi a personalității restauratorului, experiența studentească la medicină, ce, la rîndul ei, se relevă complementară demersului lingvistic al traducerii textului biblic. Versetul 19 din capitoul 4 este tradus „Durere simt în furca pieptului, furca pieptului mă doare” (p. 974), spre deosebire de 1914 și 1936, unde durerea era „a pîntecelui”, respectiv „a inimii”, explicația diferențelor ținînd de o logică anatomică, necunoscută antecesorilor: „Literal «în pîntece». De fapt, o astfel de durere se simte în plexul solar, dedesubtul plăcii sternale” (p. 974). Însă, acribia cercetării lingvistice și intuiția infrarațională artistică se îngemănează cît se poate de firesc în opera de traducere creativă a eruditului tîlmăcitor, în pasajele acesteia întîlnindu-se restaurarea unor cuvinte arhaic-populare precum *pălimar* (33:4, p. 1010) sau *odraslă* (23:5, p. 997), de o inefabilă expresivitate, ale căror semnificații conotativ-figurate sunt suprinzătoare și subtil surprinse: „«odraslă»: lăstar de-abia ivit din rădăcină sau tulpină și care, la rîndu-i, va lăstări; sensul primar este acela de «răsărit» (punct cardinal sau timpul cînd se ivește soarele); folosit în limbajul profetic, termenul Îl indică pe Mesia” (p. 997).

Toate caracteristicile revizuirii avute în vedere se regăsesc și în celelalte cărți care alcătuiesc Vechiul Testament. Pentru a nu îngreuna inutil studiul cu analiza particulară a fiecăreia în parte, ne vom limita la a evidenția atitudinea traducătorului față de textul asupra căruia își exercită personalitatea prin referirile acestuia în unele dintre introduceri. Comentariile prefațatoare ale tîlmăcirii propriu-zise construiesc imaginea unui spirit polifonic, ce înțelege a recepta și a considera cărțile Scripturii din varii puncte de vedere, ca documente de cultură în genere, iar nu de strictă specialitate teologică, ceea ce instituie un indubitabil reper suplimentar, cu tendințe exhaustive, dar îndeosebi de mediere între cititorul modern și intenționalitatea originară. Astfel, o constantă a aprecierii textului biblic restaurat este calitatea sa literară, prin prisma căreia sugerează o anumită inferioritate a unora dintre scrierile profeților în raport cu ale altora: „Fără să aibă talentul lui Isaia și lirismul debordant al lui Ieremia, Iezechiel își construiește opera cu mai multă rigoare” (p. 1045); sau: „Mai important ca profet decît ca scriitor, Sofronie [...]” (p. 1183), în acest din urmă caz fiind destul de evident un vag disimulat reproș subsidiar al traducătorului adresat scriitorului comentat, sau, cel puțin, un cert regret al carenței în ceea ce privește calitatea estetică. După cum profețiile altuia sunt apreciate pozitiv, tocmai datorită prezenței literarității: „[...] Zaharia a fost contemporanul lui Agheu, dar,

spre deosebire de acesta, făcea parte din tagma preoțească, era mult mai cult și cu o zestre literară mult mai bogată și mai nuanțată” (p. 1191).

În alte cazuri devine și mai transparentă preocuparea lui Valeriu Anania în a evidenția scriitorul din spatele profetului, prin apelul la foarte inedite comparații, ca, de exemplu, când urmărește a releva poliglotismul redactării operei: „Daniel și-a scris cartea în două limbi: ebraică și aramaică. Nu e de mirare că un om ca el, instruit la curtea regală, le cunoștea perfect pe amândouă și că, mai ales în condițiile exilului, folosea și o altă limbă decât cea maternă. Un autor de acest fel (un Mircea Eliade sau un Vintilă Horia) își poate scrie o carte într-o limbă și o carte în alta, dar nu una și aceeași în două sau mai multe” (p. 1103). Nimeni altul decât Valeriu Anania nu ar fi avut prezența de spirit și aplombul să îi amintească, în prefațarea *Cărții Profetului Daniel*, pe Mircea Eliade și pe Vintilă Horia, cu care, într-adevăr, personalitatea profetului împărtășește, ca scriitor, condiția exilatului și pe cea a poliglotului.

Dar Valeriu Anania devine fermecător, seduce printr-un discurs ce trădează ecoul propriilor preocupări artistice, atunci când introduce concise, dar expresive caracterizări ale stilului în care diferiți profeți își creează opera: „În ciuda lipsei sale de cultură metodică, Amos cultivă un stil îngrijit, simplu, alert, percutant, ale cărui cadențe obligă cuvintele la sclipitoarea austeritate a fulgerelor ce dialoghează pe-ntuneric” (p. 1139); sau: „Stilul lui Naum e ca un ropot de harapnice: văzduhul tremură, adâncul se cutremură, vrăjmașii se-ngrozesc și pier, profetul jubilează într-un final de capodoperă vechitamentară” (p. 1137). Prin prezența (e drept, insulară) a unor asemenea pasaje, receptorul tălmăcirii textului sfânt trăiește, pentru un moment, impresia de a citi fragmente din opera lui Valeriu Anania. Întru totul vocea auctorială a traducătorului este omniprezentă și copleșește textul asupra căruia se exercită, în sens pozitiv, însă, potențînd, prin anumite comentarii personale, aspecte care altfel ar fi rămas, în genere, străine receptorului comun. Surprize similare ne sunt oferite și în comentariile pe care Valeriu Anania le realizează în introducerea la *Cărțile Necanonice*. Astfel, dintre cele trei versiuni în limba greacă ale *Cărții lui Tobit* pe care le avea la dispoziție, restauratorul nu o preferă pe cea uzuală, tradițională, dintr-un considerent de acum familiar: „spre deosebire de edițiile românești de pînă acum, versiunea de față a optat pentru Codex Sinaiticus, care e mai bine redactat, într-un stil mai plin de nuanțe, în care trama epică se întrește și capătă reliefuri prin conținutul sufletesc al personajelor” (p. 1209). Desigur, doar teologul dublat de prozatorul Valeriu Anania ar fi optat pentru Codex Sinaiticus, rezultatul fiind o fluentă a lecturării textului mai adecvată unei categorii mai ample de cititori. O observație relativ similară prin inedit și nonconformism, dar care argumentează mobilul orizontului de așteptare pe care Valeriu Anania îl va fi luat mereu în considerare traducînd Vechiul Testament, se regăsește în comentariul concludiv asupra *Cărții lui Baruh*: „Cartea însă oferă prilejul unei lecturi agreabile și reconfortante; La Fontaine o avea la inimă” (p. 1209).

Noul Testament, în comparație cu Vechiul Testament, este de o amplitudine poetică sensibil inferioară și, în plus, se păstrează exclusiv în versiunea grecească originală, lipsind astfel eterna dispută a comparației cu traduceri după o (inexistentă) variantă ebraică a unui „virtual” Text Masoretic. Aceste două realități determină ca studiul de față să acorde diortosisirii Noului Testament un spațiu strict formal, de consemnare a unor direcții auctoriale generale, cu doar câteva exemplificări aplicate pe text. Traducerea Noului Testament nu este nici pe departe la fel de spectaculoasă, sub raport estetic și al limbii literare, ca cea a Vechiului Testament, și aceasta întrucât textele constitutive ale părții secunde a Scripturii nu sunt, în sine, opere reprezentative pentru poezia antică. Privind comparativ tălmăcirea Noului Testament de către Bartolomeu Valeriu Anania cu versiunile edițiilor anterioare, se constată că literalitatea expresă și explicită impune o cenzură drastică oricăror reformulări consistente ale paragrafelor biblice, astfel încât diferențele „vizibile” sunt minime. În acest segment, Bartolomeu Valeriu Anania, privat de un „material de lucru” specific artistului, și-a demonstrat cu prisosință erudiția lingvistică și cea teologică, după cum au demonstrat-o, cu deosebită acribie, studii de specialitate. Amintim, dintre acestea, pe cel al Pr. Conf. Stelian Tofană, *Ierahul Bartolomeu Valeriu Anania – biblist*⁴, care își propune analiza pe trei paliere, isagogic, exegetic și exegetic-dogmatic, comentariile acestuia relevând cu prisosință subtilitățile de ordin teologic în întâmpinarea cărora vine demersul traducătorului; și, îndeosebi, pe cel al Aureliei Bălan-Mihailovici, *Noul Testament în Versiunea Bartolomeu Valeriu Anania*⁵, un reper exhaustiv cu privire la nuanțele cele mai fine ale drumului pe care traducerea lui Valeriu Anania îl parcurge pornind la greaca veche, prin compararea cu edițiile precedente, până la varianta actuală a limbii române.

Valeriu Anania însuși, la data editării tălmăcirii proprii a Noului Testament (1993), declara, într-un interviu, referindu-se la un paragraf din Matei, dar cu o aserțiune ce poate fi generalizată, că atenția i s-a concentrat asupra rigorilor nonliterare, într-o ierarhie programatică ce conduce către valențele îndeosebi duhovnicești ale propriului demers: „Aici e vorba nu numai de rigoarea filologică; aceasta nu face altceva decât să deschidă perspectiva teologică și, prin ea, pe cea duhovnicească [...]”⁶. Dacă în restaurarea Vechiului Testament cuvântul care se adresa cititorului îi aparținea, nu arareori, și artistului Valeriu Anania, în revizuirea Noului Testament răzbate, aproape exclusiv, glasul teologului adresându-se drept-credincioșilor. Simptomatică o considerăm, în această ordine de idei, și critica severă pe care, cu același prilej, Valeriu Anania o aplica lui Gala Galaction pentru literaturizarea excesivă a propriei traduceri, „operă de autor” care se îndepărta

---

⁴ STELIAN TOFANĂ, „Ierahul Bartolomeu Valeriu Anania – biblist”, în *Logos Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, în *op. cit.*, p. 121-129.

⁵ AURELIA BALAN-MIHAILOVICI, „Noul Testament în Versiunea Bartolomeu Valeriu Anania”, în *Studii Teologice*, an XXXVII, nr. 4-6, 1995.

⁶ Vezi „Sfinta Scriptură în limba română”, în *op. cit.*, p. 91.

categoric de rigorile canonice ale unei diortosisiri „ortodoxe”: „[...] l-a înflorit cu toate zburdălniciile marelui său talent literar, adoptînd copios parafraza și colorînd lexicul cu termeni de savoare balcanică [...]. Opera sa este, fără îndoială, un monument de limbă literară românească, dar nu un text biblic propriu-zis, pe care să se poată face exegeză [...]”⁷. Pe de altă parte, a nu se înțelege că Valeriu Anania a ignorat complet, pe acest considerent, demersul din 1938 al predecesorului său. Doar că, paradoxal, l-a luat în considerare – și chiar l-a preferat! – strict din punct de vedere al rigorii științifice, acolo unde contextul a cerut-o, după cum o probează și prima notă infrapaginală la *Epistola Sfîntului Apostol Pavel către Efesenii*: „În textul original, versetele 3-14 alcătuiesc o singură frază lungă, o perioadă cu multe complicații sintactice, inaccesibilă cititorului modern. Urmînd exemplul unor traducători străini și români (printre care și Galaction-Radu), textul de față segmentează perioada în cîteva fraze, asigurînd totodată unitatea și succesiunea ideilor [...]” (p. 1676).

Maximul de „libertate artistică” pe care traducătorul și-o acordă este aceea a „echivalenței” vreunui lexem, cînd aceasta este cerută/permisă de sensul figurat: „În drumul, deseori dramatic, dintre cuvîntul original și echivalentul său, se ascunde, de fapt, întreaga tensiune dintre denotație și conotație”⁸. Dacă ne-am însuși o speculativă observație cronologică, am putea constata că spiritul artistic, sever cenzurat în prima etapă a diortosisirii Bibliiei, s-a manifestat mai categoric în etapa secundă. După cum am putea afirma și că „literaturizarea”, atîta cît există, performată de Valeriu Anania asupra textului sînt, este caracteristică textului ebraic și aproape inexistentă în cazul textului strict creștin. Însă, mult mai corect ar fi să recunoaștem să Bartolomeu Valeriu Anania a înțeles a-și valorifica harul și erudiția ținînd seama de contextul și specificul fiecăreia dintre secțiunile Scripturii în parte.

Introducerea la *Evanghelia după Matei* presupune aprecieri sintetice asupra autorului privit ca scriitor: „Matei este scriitorul echilibrului și al armoniei, al înțelepciunii bine așezate, al construcției solide și al stilului sobru [...]. Gîndire ordonată, expresie fluidă, suflu epic, iată calitățile care îi conferă Evangheliei după Matei un anumit primat în preferințele cititorilor” (p. 1459-1460). Atenția de a menționa calitățile literare ale Evangheliilor se va menține și în cazul următoarelor, dar caracterizările vor fi la fel de lapidare. Întru totul atenția traducătorului este acum îndreptată către subtilitățile teologico-dogmatice ale textului, nu de puține ori determinate de ambiguități lingvistice. Totuși, reținem trimiteri incidentale către literatura cultă, de genul: „Diavolul îi făcuse lui Iisus o întreită ofertă: pîinea, miracolul, puterea. Acest episod îi va inspira lui Dostoievski celebra Legendă a Marelui Inchizitor, din romanul *Frații Karamazov*” (p. 1464). Sub raportul limbii literare utilizate de traducător, constatăm, în general, menținerea literalității, uneori,

⁷ *Ibidem*, p. 93-94.

⁸ *Ibidem*, p. 97.

însă, explicată/motivată prin note infrapaginale. Astfel, cuvântul *obroc*, prezent în edițiile anterioare, se regăsește ca atare și la Valeriu Anania, în ciuda caracterului său popular, datorită conotației sale metaforice din cadrul versetului „nici aprinde cineva făclia și o pune sub obroc” (5:15), indicată ca atare: „«Obroc» (sau «oboroc»): vas mare, de lemn, folosit ca unitate de măsurat cerealele; baniță; mierză; bănicior. Rar folosit în limba curentă, cuvântul (de origine ucraineană) s-a încetățenit în expresia biblică «a ține lumina sub obroc» = a ascunde un adevăr sau o valoare spirituală” (p. 1465). Comentariul lingvistic al lui Valeriu Anania este și un exemplu al influenței pozitive, modelatoare, pe care religia o are asupra configurației limbii literare. De asemenea, o altă menținere a literalității se poate constata în cazul în care stăpînul „îl va despica în două” pe slujitorul nemernic „și partea lui o va pune cu fățarnicii” (24:51), însă nota infrapaginală observă, din nou, valența figurată a expresiei: „Traducere literală. Expresia conotează o pedeapsă aspră, cum ar fi demiterea din dregătorie, separarea de trupul comunității căreia îi aparține, dar și separarea trupului de suflet (unul mergînd în pămînt, iar celălalt cu «fățarnicii»)” (p. 1489-1490). Ambele exemplificări sunt ilustrative pentru tensiunea dintre conotație și denotație, căreia, de cele mai multe ori, Valeriu Anania i-a cedat, în Noul Testament, preferînd în text conotația, și doar infrapaginal denotația. Tocmai acest „artificiu” al traducerii asigură însă posibilitatea ca versiunea Bartolomeu Valeriu Anania să fie prima ediție românească ce se poate denumi „comentată”, un indubitabil cîștig pentru lector.

Introducerea la *Evanghelia după Marcu* cuprinde o drastică sancționare a lipsei calității estetice a redactării textului, dar, ca revers, și relevarea *o r a l i t ă ț i i* acestei scrieri, ce îi asigură unicitatea: „[...] Marcu e cel mai lapidar dintre toți evangheliștii [...], nu are nici un fel de preocupare pentru arhitectura, dimensiunile sau proporțiile scrierii sale [...], nu acordă aproape nici o atenție stilului în care-și redactează opera. Din acest punct de vedere, comentatorii sunt de acord că scrierea, în mod cert, nu este și o operă literară. Textul are, în schimb, cum s-ar spune, toate calitățile defectelor lui. Din toate evangheliile, el e cel mai viu, mai direct, mai deschis, mai spontan, mai sincer, în contact mai intim cu realitatea imediată. Dacă episoadele sunt scurte, în schimb ele sunt foarte vii, iar viața lor se întemeiază tocmai pe ceea ce pare lipsă de rafinament stilistic [...]” (p. 1496). Remarcabil este efortul constant al tălmăcitorului de a releva și grila strict literară de lectură a textului, chiar și acolo unde aceasta se regăsește mai degrabă tangențial. În introducerea la *Evanghelia după Luca* se constată, în schimb, faptul că textul tradus oferă certe satisfacții literatului Valeriu Anania, într-o caracterizare ce pare a fi aplicată propriei metode de lucru: „Evanghelia a treia este opera unui autor foarte instruit, cu o bogată cultură generală și înzestrat cu arta de a scrie frumos [...]. Luca este nu numai un stilist al limbii elene, dar și un spirit de mare finețe, eleganță, sobrietate, întotdeauna atent la nuanțele și implicațiile cuvîntului [...]. Separă segmentele, le compară și le confruntă, le supune unor riguroase criterii estetice și literare, omite ceea ce crede el că îngreuiază lectura sau nu prezintă

interes deosebit sau nu se acordă cu planul general sau exprimă tonuri prea severe ori de-a dreptul nedelicate la adresa unor personaje. În același timp, el introduce propriile sale completări sau nuanțe, fie pentru un spor de limpezime sau credibilitate, fie pentru eleganța însăși a stilului literar, un stil care face din Evanghelia a treia o capodoperă a genului” (p. 1518). Substituind „Evanghelia a treia” cu „Sfinta Scriptură”, pasajul poate fi oricând o recenzie plină de acuratețe și concizie a traducerii semnate de Bartolomeu Valeriu Anania.

Constatăm, în cuprinsul acestei Evanghelii, și o concesie făcută conotației, prin aceea că traducătorul ia inițiativa de a introduce în text, pur episodic, sensul figurat al unui cuvânt, în contextul în care Iisus vorbește despre sine: „Iată, Eu scot demoni și fac vindecări și astăzi și mâine, și a treia zi mă împlinesc” (13:32). În edițiile precedente, Iisus își termina fraza prin literalul „mă voi sfârși” (1914, p. 1424) sau „voi sfârși” (1936, p. 1186). Valeriu Anania își argumentează tălmăcirea infrapaginal: „Literal: a treia zi sfârșesc, dar cu înțelesul mai bogat că, prin moartea și învierea Sa, Iisus a făcut tot ceea ce și-a propus să fac. Și-a încheiat misiunea, rotunjindu-Se pe Sine în propria Sa operă” (p. 1540). Glasul aparține, desigur, teologului, iar modificarea textului nu este cerută de imperative stilistico-literare, ci pur dogmatico-duhovnicești. Tot episodic, întâlnim și reiterarea atenției acordate în relevarea ironiei divine, însă tot cu scopul de a evidenția o învățătură dogmatic-moralizatoare; Iisus, adresându-se fariseilor din templu: „Nebunilor! Oare nu cel ce a făcut partea din afară a făcut-o și pe cea dinlăuntru? Dar dați-le milostenie pe cele dinlăuntru vostru și, iată, toate vă sunt curate!” (11:40-41). „Text dificil prin ambiguitate intenționată. Față de enunțul sobru și direct din Mt. 23:26 («Curăță întâi partea dinlăuntru a paharului și a blidului, pentru ca și cea din afară să fie curată»), în textul și contextul lui Luca pare a fi și o notă de ironie: fariseii sunt invitați să se debaraseze de «răpirea și viclenia» dinlăuntru ființei lor, dar invitația vizează și maniera în care ei obișnuiesc să mimeze facerea de bine” (p. 1536), explică Valeriu Anania. În introducerea la *Evanghelia după Ioan*, Valeriu Anania remarcă sărăcia lexicală a redactării acesteia, dar o preamărește pentru superioritatea sa teologică, interesul restaurării fiind astfel programatic fixat.

După cum am precizat anterior, *c r e a ț i i l e* lingvistice originale, în decursul traducerii și revizuirii Noului Testament, sunt sensibil mai puține și mai puțin spectaculoase, în comparație cu Vechiul Testament. Ceea ce se poate releva sunt vagi reformulări ale lui Valeriu Anania, fără însă a se îndepărta esențial de versiunile precedente, pure nuanțări ale expresiei tradiționale. De exemplu, în Faptele Apostolilor, îngerul Domnului i se arată lui Moise „în flacăra unui rug aprins” (7:30, p. 1592), edițiile anterioare preferând „arhaicul metaforic” „în para focului rugului” (1914, p. 1479) sau literalul (indicat și de Anania) „în flacăra focului unui rug” (1936, p. 1244), opțiunea lui Valeriu Anania putând fi, eventual, explicată și speculativ, printr-o subliminală trimitere la mișcarea „Rugul aprins”, al cărei membru – pasager – fusese el însuși. Similar, o altă minimă reformulare o constituie „figura de stil” (după cum traducătorul însuși se exprimă) din Epistola

Sfântului Apostol Pavel Întîia către Corinteni: „Și aceasta spre folosul vostru o spun, nu ca să vă întind lațul, ci spre buna rînduială și spre alipirea, fără abatere, spre Domnul” (7:35, p. 1646), antecesorii traducînd prin sintagmele cel puțin la fel de uzuale „nu ca să vă pun vouă cursă” (1914, p. 1532) sau „nu ca să vă întind o cursă” (1936, p. 1299). Arareori Valeriu Anania propune versiuni inedite, dar și în aceste cazuri rarissime se grăbește să motiveze și să argumenteze evidentul efect stilistic creat de propria tălmăcire pe literalitatea originarului. În Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul se regăsește următoarea formulare: „iar glasul pe care l-am auzit era ca al țiterășilor țiterindu-și țiterile” (14:2, p. 1765); de comparat cu: „... alăuturi zicînd cu alăutele lor” (1914, p. 1638); „celor ce cîntă cu alăutele lor” (1936, p. 1405). Nota infrapaginală pălește ca importanță și devine pur subsidiară față de reușita stilistică din traducerea textului: „Traducere oarecum forțată, dar foarte literală și numai pentru a reda jocul de cuvinte al originalului [...]” (p. 1765).

Mai spectaculoasă este, poate, o reformulare consistentă, care, în mod strict aparent, introduce o nouă semnificație, nuanțată în conformitate cu – pentru a ne exprima eufemistic – „sincronizarea la mentalitatea și cutumele contemporane”. Este însă doar un a p a r e n t efort de actualizare, de „înnoire”, eruditul cărturar oferind o abundentă notă infrapaginală care demonstrează că sensul propus de el este parte intrinsecă a semantemului originar grecesc, realitate lingvistică generoasă și anticipativă, din care traducătorul, cu umilință, a „cules” doar, a „prenoit” ceea ce era mai adecvat contextului de astăzi. Concret, în Epistola Sfântului Apostol Pavel către Efeseni înțilnim următorul verset concluziv: „Dar și-n ceea ce vă privește, fiecare din voi să-și iubească femeia ca pe sine însuși, iar femeia să-i dea bărbatului cinstire” (5:33, p. 1680). Edițiile precedente traduseseră literal, respectînd strict sensul propriu, denotativ, al cuvîntului grecesc, de unde femeia nu trebuie să îi acorde bărbatului „cinstire”, ci „femeia să se teamă de bărbat” (1914, p. 1564; 1936, p. 1332). Cu un rar rafinament al nuanțelor – și cu deosebit tact – restauratorul lămurește deopotrivă virtuala acuză de „discriminare”, la adresa Sfintei Scripturi, din partea feminismului, cît și de „inițiativă nefondată textual” în ceea ce privește propria traducere: „În versiunile curente românești, «iar femeia să se teamă de bărbat», verbul «a se teme» îl traduce exact pe grecescul *fovéo*, dar textul în sine, folosit și în cult (Apostolul de la slujba cununiei), provoacă reacții inconfortabile în mentalitatea socială modernă, iar aceasta din pricină că nu e înțeles și aplicat în interiorul analogiei Hristos-Biserică, adică iubire-supunere. Ceva mai sus (v. 21) se vorbește de «frica lui (față de) Hristos»; Celui ce iubește îi răspundem nu numai cu iubire, dar și cu teamă respectuoasă, ca Unuia care o inspiră și o merită. Mai nou, o seamă de filologi biblici (Morish) au constatat că verbul *fovéo* este folosit uneori în Sfînta Scriptură în locul lui *frontízo* = «a se îngrijora», «a se îngriji» de cineva, «a fi preocupat» de o anume persoană, dar și în locul lui *sévomai* = «a onora», «a venera»” (p. 1680). Impresia acută este că vocea auctorială nu e, aici, nici atît a teologului și nici a lingvistului, ambii de o inefabilă

delicatețe, ci, infrarațional, a o m u l u i Valeriu Anania, mereu atent la lumea căreia îi dedică și îi propune propria î n d r e p t a r e a textului sfânt.

În acest context, considerăm oportun a menționa faptul că Bartolomeu Valeriu Anania, pe deplin conștient de responsabilitatea enormă pe care și-o asumă cu revizuirea substanțială a traducerii Sfintei Scripturi, nu omite a indica, printr-o „umilă” notă infrapaginală, pierdută în cuprinsul atîtor alte mii, că sugestia unui asemenea demers teologic, lingvistic, artistic și, îndeosebi, duhovnicesc, se regăsește în chiar textul sfânt, care transcrie Vocea revelată a divinității. În Faptele Apostolilor întîlnim următorul episod esențial: diaconul Filip, sfătuit de îngerul Domnului, ia calea de la Ierusalim către Gaza, cale prezumtiv pustie, unde întîlnește, însă, un etiopian ce îl citea pe profetul Isaia. Acțiunea următoare a lui Filip este o anticipație a tuturor restaurărilor Cuvîntului revelat și, desigur, implicit și îndeosebi a celei „tălmăcite” de Bartolomeu Valeriu Anania:

„Iar Duhul i-a zis lui Filip: «Apropie-te și te alipește de careta aceasta». Și Filip a alergat și l-a auzit citindu-l pe profetul Isaia și i-a zis: «Înțelegi tu oare ce citești?» Iar el a zis: «Cum aş putea-o, dacă nu mă va călăuzi cineva?»” (8:29-31, p. 1594).

„Text fundamental pentru lectura Sfintei Scripturi. De aici, trebuința tot mai acută, în zilele noastre, a unor ediții biblice adnotate sau comentate” (p. 1594).

Orice cale pustie, astăzi, poate afla oricînd un prezumtiv lector al Sfintei Scripturi, care, cu toată bunăvoința sa, ar putea sfîrși în pustiu, în absența comentariilor unui erudit traducător, alături de care să își continue călătoria în universul cuvintelor ce purced din Cuvînt.

În numeroasele introduceri ale lui Valeriu Anania la cărțile care alcătuiesc Noul Testament, cărți în bună măsură redactate de Apostolul Pavel, cititorul resimte interesul sensibil al tălmăcitorului în a afla profilul personal al o m u l u i care stă în spatele unei neostoite activități de o viață în a propovădui Cuvîntul Domnului. Cuvintele aparținînd lui Pascal, pe care Valeriu Anania le citează pentru a caracteriza modalitatea fascinantă în care Apostolul Pavel își redactează Epistola către Romani, i se potrivesc, deopotrivă, diortositorului aflat, la distanță de două milenii, într-o postură similară cu a deconcertantului Apostol: „Cînd vezi stilul acesta natural, ești mirat și cucerit, căci te așteptai să vezi un autor și afli un om” (p. 1621).

Bibliografie

Apocalipsa Sfîntului Ioan. Traducere, introducere și note de Bartolomeu Valeriu Anania, cu ilustrații de Albrecht Dürer, Editura Paralela 45, Cluj-Napoca, 2001.

Atelier biblic. Caiete de lucru, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2003.

Bălan-Mihailovici, Aureliei, „Noul Testament în Versiunea Bartolomeu Valeriu Anania”, în *Studii Teologice*, an XXXVII (1995), nr. 4-6.

- Biblia* adică *Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a Celei Nouă*, tipărită în zilele Majestații sale Carol Regele României în al 49 an de slăvită domnie, Ediția Sfântului Sinod, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1914.
- Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Societatea Biblică Interconfesională din România, București, 1992.
- Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Țeoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscopul Clujului, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.
- Canonul cel Mare al Sfântului Andrei Cretanul*, În diortosisirea Arhiepiscopului Bartolomeu, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2004.
- Cartea lui Iov*, Editura Anastasia, București, 1996.
- Cartea profetului Daniel și cărțile celor doisprezece profeți mici*, Editura Anastasia, București, 2000.
- Cartea profetului Ieremia*, Editura Anastasia, București, 1999.
- Cartea profetului Iezechiel*, Editura Anastasia, București, 2000.
- Cartea profetului Isaia*, Editura Anastasia, București, 1999.
- Cântarea Cântărilor*, Studiu introductiv de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Traducere din limba ebraică, note și comentarii de Ioan Alexandru, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.
- Cântarea Cântărilor*, Editura Anastasia, București, 1998.
- Cubleşan, Constantin, *Curs introductiv de estetică generală*, Editura Aeternitas, Alba Iulia, 2002.
- Logos Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Ediție îngrijită de arhid. Ștefan Iloaie, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2001.
- Noul Testament*, Versiune revăzută, redactată și comentată în colecția „Biblia comentată”, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993 [Ed. a II-a, 1995].
- Otto, Rudolf, *Sacru. Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu iraționalul*, În românește de Ioan Milea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996.
- Pentateuhul sau cele cinci cărți ale lui Moise*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997.
- Poezia Vechiului Testament: Cartea lui Iov, Psaltirea, Proverbele lui Solomon, Ecclesiastul, Cântarea Cântărilor, Plîngerile lui Ieremia*, tipărită cu binecuvântarea și prefața Prea Fericitului Părinte Țeoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, versiune revizuită după Septuaginta, redactată și comentată de Bartolomeu Valeriu Anania, în colecția „Biblia comentată”, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000.
- Psaltirea profetului și regelui David*, Editura Arhidiecezană, Cluj-Napoca, 1998.